

Snění o solidaritě

Paměti polského historika středověku, levicového opozičního aktivisty a předáka Solidarity **Karola Modzelewského**, které nyní vyšly česky pod nikoliv tuctovým názvem Zaženem dějin klisny!, líčí zrod mladého revolucionáře, jeho prozíraní i trpká zklamání. Ale vyjadřují také autorovu přetrvávající víru v utopický rozměr politiky.

PAVEL KOLÁŘ

Pokud by se v Polsku velmi úspěšně, předloni vydané a vloni prestižní cenou Niké ověřené paměti Karola Modzelewského, nazvané *Zaženem dějin klisny!*, měly charakterizovat jedním pojmem, byla by jím nejspíš revoluce.

Na rozdíl od Karla Marxe ji Modzelewski nechápe jako lokomotivu dějin, nýbrž jako jízdu na divoké kobyle: snažíme se ji dohnat a osedlat, následuje však divoké rodeo. „Můžeme jí vyskočit na hřbet, dokonce se i na chvíli udržet v sedle, ale nemůžeme ji uřídit – nakonec nás vždy zaveze jinam, než jsme chtěli.“

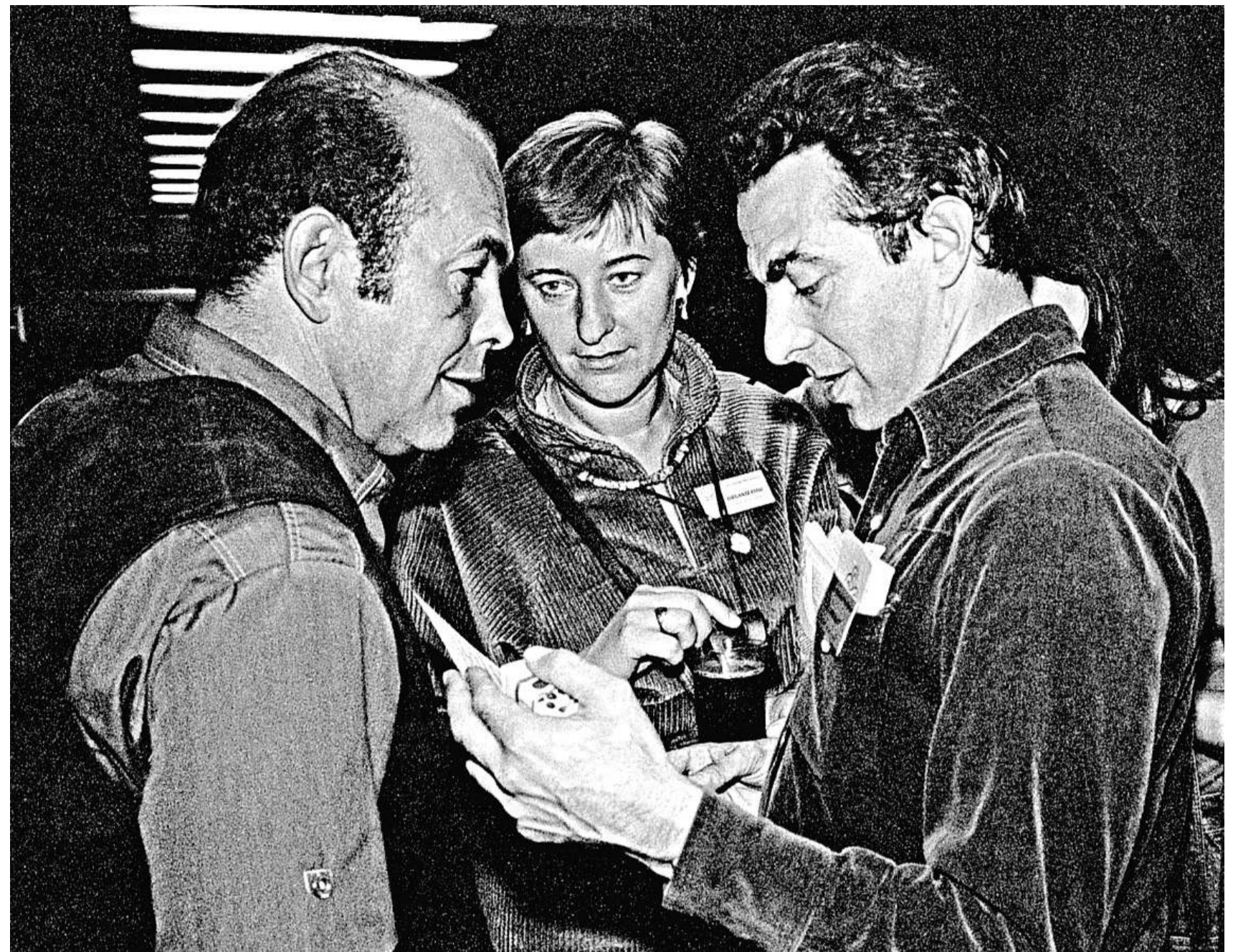
Stalinismus, utopie, vzpoura

„Rodeo dějin“ bylo Modzelewskému dáno do vínku. Narodil se roku 1937 v Moskvě, uprostřed stalinistického teroru. Zatímco jeho biologický otec, důstojník sovětské armády, byl odsouzen na osm let v lágru, jeho otčím Zygmont Modzelewski přežil hrůzu moskevské věznice Lubjanka a po válce se stal polským ministrem zahraničí. Malý Cyryl – v té době měl ruské jméno a také se cítil být Rusem – strávil válku v dětské zotavovně mimo Moskvu. Už z jeho raných vzpomínek prosvítají paradoxy stalinismu, hlavně spojení rovnostářského kolektivismu s velkoruským nacionalismem. Obojí přitom Cyrylovi dětské duši imponovalo.

Poválečný příchod do Polska byl pro Modzelewského šokem, hlavně kvůli všudypřítomné religiozitě, ale i kvůli prudkému antikomunismu, nadto okoloženému silnou nenávisť k Židům. Polská poválečná verze stalinismu v sobě pojila strach a přetvářku s fanatickou podporou diktatury. Modzelewski poukazuje na inscenační dokonalost stalinistických rituálů: vypadalo to, jako by si všichni skutečně mysleli to, co říkají. Šlo sice o šalbu, ta ovšem výrazně poznamenala jazyk i myšlení stalinistické generace. Ideály rovnosti a kolektivismu v ní zůstaly navzdory zločinům zakořeněny. Bez zkušenosti budování socialismu – přes všechny jeho stinné stránky – by konečnou nevznikla pozdější Solidarita, kterou Modzelewski chápe jako navýsost socialistické hnutí.

Přelomovým prožitkem byl pro Modzelewského generaci rok 1956. Nejprve Chruščov na XX. sjezdu Komunistické strany Sovětského svazu „odhalil“ zločiny stalinismu, následoval „polský říjen“, který zemi přinesl nové vedení a také uvolnění poměrů. Komunistická mládež to vzala jako šanci k prosazení nestalinistického „skutečného socialismu“. Cílem byl návrat k leninskému ideálu revoluce, podle něhož inteligence měla přivést dělnictvo k „revolučnímu vědomí“.

Roku 1957 Karol Modzelewski vstoupil do strany, ale brzy – rozčarován zradou reformních ideálů – k ní zaujal kritické stanovisko. Během tohoto střizlivího potkal Modzelewski svého intelektuálního i politického druha Jacka Kuroně. Plodem jejich spolupráce byl *Otevřený dopis straně* (1964), v němž kritizovali režim z anarchosyndikalistických pozic. Byrokratické panství mělo být nahrazeno systémem založeným na dělnické samosprávě a občanských svobodách. Jak Modzelewski přiznává, je dnes *Otevřený dopis straně* (jenž se setkal s velkým ohlasem v západním studentském hnutí a u nás jej rozšiřoval Petr Uhl) právem označován za utopický. Pojem utopie však ani teď polský autor nechápe jako označení pro cosi nereálného, pro chiméru. Utopie podle jeho

Dva solidární. Karol Modzelewski (vlevo) s Jackem Kuroněm, svým druhem v odboji.

FOTO ARCHIV K. MODZELEWSKÉHO

mínění spis vymezuje „axiologický horizont“, bez něhož se neobejde žádná kritika stávající skutečnosti; není doktrínou, ale subversivním postojem k panujícímu řádu.

Sociální řád káznice

Komunistické vedení mladé revolucionáře bez okolků nechalo vsadit do vězení. Karol Modzelewski „seděl“ celkem třikrát (v letech 1965–67, 1969–71 a 1982–84), dohromady strávil za mřížemi osm a půl roku.

K nejzajímavějším pasážím patří Modzelewského postřehy o vězeňském životě.

Jako historický antropolog prokazuje cit pro „jiné“ struktury myšlení a konání.

”

Jeho postřehy o vězeňském životě patří k nejpronikavějším částem pamětí. Jako medievalista a historický antropolog při psaní prokazuje vynikající cit pro „jiné“ struktury myšlení a konání. I vězení má podle jeho postřehů svůj sociální řád; nezakládá se na holém násilí, nýbrž na sociálních hierarchiích. Kupříkladu ani sexuální násilí, soustředěné kolem instituce cwela (oběti šikany), nikdy není „ryzí“, ale vždy vychází z určitých sociokulturních jnaností. S násilím se Modzelewski ve vězení setkal jen zřídka. Větším utrpením pro něho byla prázdnota, strnulost času. Modzelewski proti ní bojoval vědeckou prací, pro niž měl zejména během svého třetího věznění poměrně dobré podmínky.

Brány varšavské věznice tak opustil s dokončeným rukopisem monografie o agrárních dějinách piastovského Polska, která v roce 1987 vyšla tiskem a po pádu komunistického režimu mu zajistila profesuru.

Ve světle svých vlastních zkušeností s vězněním – které srovnává s osudem

svého otce – Modzelewski zdůrazňuje rozdíl mezi stalinistickou a poststalinistickou perzekucí. Zatímco stalinismus byl založen na nepředvídatelném fyzickém teroru, platila v poststalinismu zásada: kdo se nebouří a neprovokuje, může relativně klidně žít.

Bez iluzí

Během druhého pobytu ve vězení pisatel zažil invazi armád Varšavské smlouvy do Československa, která udusila naději na socialistickou revoluci. Modzelewski se tudíž věnuje bádání. Jeho vnitřní politickou doktrínou byl kompromis s komunistickým vedením, jakási třetí cesta mezi odevzdaným akceptováním režimu a přímou konfrontací. Činnosti KOR (Výboru na obranu dělníků) se neúčastnil. I když Modzelewski s odstupem kritizuje odklon KOR od sociálních práv, zdůrazňuje jeho odlišnost od Charty 77: zatímco Charta se jako disidentské hnutí omezovala na dodržování lidských práv, byla polská opozice zárodkem budoucí politické alternativy.

A hnutí Solidarita také Modzelewského vrátilo do středu dění. Solidarita je pro něj dodnes autentickou dělnickou revolucí, alternativou ke zkoruptovanému realsocialismu i k liberálnímu kapitalismu. Zejména stávkové hnutí ze srpna 1980 pokládá za jedinečný výraz vzájemnosti pracující třídy, především proto, že „silná“ odvětví tehdy solidárně stávkověla za zájmy slabších skupin, které z různých důvodů, zejména morálních, nemohly vstoupit do stávky (například zdravotní sestry).

Zároveň je Modzelewski kritický k mýtům, které Solidaritu oprádně. Jednota hnutí se kupříkladu podle něj začala rozpadat už nějaký čas před vyhlášením výjimečného stavu, k němuž došlo 13. prosince 1981. Připomíná, že stávky z podzimu 1981 byly společností odmítnuty, protože režimní propaganda brojící proti „anarchii“ začala padat na úrodnou půdu. Stanné právo a zardoušení zbytků odporu pak už byly jen ranou z milosti skomírajícímu hnutí. Ducha rezignace symbolicky přibližuje zatčení předáků Solidarity v Grand Hotelu v Sopotech: když Modzelewski zjistil, že je hotel obklíčen bezpečností, v klidu se ještě vysprchoval, aby nastoupil do vězení čistý a svěží – dobře vě-

děl, že na hygienu za mřížemi dochází jen jedenkrát týdně.

Vysoký účet

Zatímco zavedené interpretace vydávají porážku první Solidarity za prohranou bitvu ve vítězné válce proti „komunistickému režimu“, klade ji medievalista Modzelewski do podstatně širších dějinných souvislostí. Zdecimování možná nejmasovějšího dělnického hnutí v evropských dějinách chápe jako krok na cestě k neoliberalní hegemonii. Stanné právo podle jeho mínění především zdiskreditovalo socialismus jako takový. Solidární obhajoba občanských a sociálních práv byla v opozičních kruzích nahrazena militantním antikomunismem. Hnutí sice i nadále existuje v podzemí, jeho ideologická buzola však již ukazuje úplně jiné azimuty: do módy se dostává Margaret Thatcherová, myslitelé Friedrich August von Hayek či Milton Friedman. „Druhá Solidarita“ z konce osmdesátých let je pro Modzelewského už jen karikaturou, prázdňným mýtem.

Výjimečný stav však byl pohromou i pro vládnoucí polskou komunistickou stranu. Naděje na byt jen „gulášový socialismus“ byly minimální, liberalizace byla až do příchodu Gorbačova nemožná. V okolí generála Jaruzelského sice sílily hlasy volající po tržních reformách, dokonce v tom smyslu, že vojenská diktatura by mohla ležce prosadit neoliberalní reformy podle vzoru generála Pinocheta (podobné názory zastávali i opoziční tzv. krakovští liberálové). Ani to však nebylo v silách vládnoucí garnitury.

Skutečnou neoliberalní revoluci tak zahájily až vlády na sklonku osmdesátých let. Modzelewski, který se jednání u kulatého stolu nezúčastnil, připomíná, že právě „nezbytné reformy“ byly základem konsenzu mezi vládou a opozicí. Nelze také zapomenout, že první deregulace prosadila poslední komunistická vláda Mieczysława Rakowského. Balcerowiczowa „šoková terapie“ tudíž nebyla blekem z čistého nebe, nýbrž výsledkem dlouhodobého oslabování sociálních práv. Všudypřítomnou propagandistickou frázi „nie ma innej drogi“ (není jiné cesty) veřejně papouškovali i ti, kteří o ní v soukromí pochybovali. O tom, jaké bude mít tento sociálněinženýrský experiment dopa-

dy na společnost, nikdo neměl zdání a většinou se o to ani nikdo nestaral. Nastala doba všeobecného cynismu zprava doleva.

I když je účet za „transformaci“ vysoký, je Modzelewski dalek toho, aby kapitalistický ohlašoval „konec dějin“. Tristní realita postkomunismu, v níž si sociální bezohlednost notuje s autoritářskými tendencemi (které se v Polsku projevují hlavně v lustracní máni), je spis jen dalším škrubnutím divoké kobylky v nekonečném rodu dějin. Modzelewski se ve všech režimech snažil být patronem beznadějných, těch, kteří podléhali v boji se zrovna probíhající hegelovskou Velkou změnou – ať už v byrokratickém socialismu, nebo v sociálně destruktivním neoliberalismu. Není jisto, zda jsou jeho paměti návodem k nové revoluci – ostatně v doslovu skepticky poznamenává, že jediné nezadatelné právo, které novým generacím neupřej žádný režim, je právo na pořádný výprask.

Čtenáři se ale na každý pád dostává do ruky strhující zpráva o nevyzpytatelných rozmarech minulého století, která bez sentimentálního patosu pje ódu na lidskou důstojnost a mravní integritu.

Autor je historik. Působí na Evropské univerzitě ve Florencii.

KNiha TÝDNE

Zaženem dějin klisny!
Karol Modzelewski
V překladu Petrušky Šustrové
a s doslovem Petra Pitharta vydalo
Občanské sdružení PANT, Polanka nad
Odrou 2015, 370 stran. Doporučená
cena 425 korun.

